

Jiráček, Jiří

**Etymologie n-ových internacionálních sufixů desubstantivních adjektiv
v současné ruštině**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada
jazykovědná. 1982, vol. 31, iss. A30, pp. [99]-102*

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101800>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JIRÍ JIRÁČEK

ETYMOLOGIE N-OVÝCH INTERNACIONÁLNÍCH SUFIXŮ DESUBSTANTIVNÍCH ADJEKTIV V SOUČASNÉ RUŠTINĚ¹

Tímto příspěvkem bych rád připomenul etymologické studium — neodmyslitelnou složku jubilantova vědeckého zájmu — a současně bych chtěl vděčně vzpomenout jeho často opěťované cenné rady nepouštět ze zřetele souvislosti genetické i při synchronním zkoumání slovtvorného systému současné ruštiny.

* * *

Internacionální sufixy u adjektiv v ruštině — a rovněž v češtině — v pravém slova smyslu, tak jak je známe u substantiv,² vlastně neexistují. Přejímaná sufixální adjektiva se totiž na rozdíl od substantiv adaptují nejen prostředky gramatickými, ale též derivačními, v našem případě v ruštině kategoriálním sufixem *-n-*, méně častěji *-sk-*. Správně bychom měli mluvit jen o internacionálních prvcích některých adjektivních přípon.

V této stati zkoumáme všechny internacionální sufixální morfy adjektiv, které se v současné ruštině připojují k tzv. volným kořenům, tj. jejichž derivační (resp. slovtvorně motivační) báze funguje v ruštině ve spojení s příslušným flexivním morfémem jako samostatné slovo.

Jsou to tyto sufixální morfy desubstantivních adjektiv: *-aln-* (*bukva* — *bukvalnyj*) a jeho odvozeniny *-ialn-* (*princip* — *principalnyj*), *-onaln-* (*proporcija* — *proporcionalnyj*), *-ualn-* (*tekst* — *tekstualnyj*), dále *-arn-* (*disciplina* — *disciplinarnyj*), *-orn-* (*refléks* — *reflektornyj*)³, *-ozn-*

¹ Opiráme se zde především o údaje ze slovníků *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, t. I, vyp. 1—5; t. II, vyp. 6—7, pod red. N. M. Šanskogo, Moskva, 1963—1980, který jako jediný ze všech dosavadních etymologických slovníků ruštiny registruje i slova mezinárodní povahy. Dále nám posloužil důkladný *The Oxford English Dictionary*, I—XII, Oxford 1933, a J. Holub—St. Lyer, *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*, Praha 1967.

² Srov. např. naši monografii *Internacionalnyje suffixy suščestvitelnych v sovremennom russkom jazyke (Strukturno-sopostavitelnoje issledovanie)*, Brno 1971.

³ Zde výjimečně označujeme přízvuk, abychom odlišili od homografu *reflektornyj* slovtvorně motivovaného substantivem *reflektor*; adjektivum *reflektornyj* je ovšem derivováno pouze sufixem *-n-*.

(*vena — venoznyj*), *-ezn-* (*pompa — pompeznyj*), *-onn-* (*revoljucija — revoljucionnyj*), *-ivn-* (*progress — progressivnyj*), *-abeln-* (*komfort — komfortabelnyj*), *-ičn-* (*simvol — simvoličnyj*) a *-ičesk-* (*simvol — simvoličeskij*).

Námi zkoumané adjektivní derivační morfémy jsou v ruštině a vlastně ve všech slovanských jazycích složenými hybridními sufixálními morfy, jež se skládají ze dvou částí, a to z levého rozšiřujícího segmentu cizího původu *-al-*,⁴ *-ar-*, *-oz-*, *-ez-*, *-iv-*, *-(a)bel-*, *-on-*, *-or-*, *-ič-* (< *ik*), a z domácí (slovanské) kategoriální přípony adjektiv *-n-* (v češtině *-ň-*) — v případě sufixu *-ičesk-* jde ovšem o cizí element *-ik-* a porušující domácí příponu *-sk-*, resp. po alternaci konsonantů *k* ~ *č* její alomorf *-esk-* —, jíž se přejatá adjektiva s cizími sufixálními morfy začleňují do derivačního systému jednotlivých slovanských jazyků.

Cizí sufix *-al* pochází z lat. *-al(is)*, což byla již v latině běžná adjektivní přípona, realizující se však po předcházejícím *-l-* z disimilačních důvodů v podobě *-ar(is)*, srov. *natal-*, *oral-*, avšak *stellar-*, *regular-*. Ve staré francouzštině a ve staré angličtině se tento sufix modifikoval na *-el*, např. *mortel*. Později však byla v angličtině a do jisté míry i ve francouzštině tato přípona latinizována na *-al*. V současné němčině se — podobně jako ve francouzštině — setkáváme s dvojí podobou tohoto sufixu: *-al* a *-ell*. Tvary na *-al* (*kolossal*) jsou původní, tvary na *-ell* (*individuell*) byly přejaty z francouzštiny.

Počet adjektiv na *-al(is)* nesmírně vzrostl ve středověké latině. V současných románských jazycích a také v angličtině se tento derivační morf připojuje k nejrůznějším základům latinských substantiv, srov. angl. *agmin-al*, *bas-al*, *cordi-al*, *antipestilent-al*, z nichž žádné neexistovalo ve staré (klasické) latině. Analogicky se pak *-al* začalo přidávat i k základům řeckých substantiv, jako *baptism-al*, *cathedr-al*, *coloss-al* aj. V latině posléze došlo k derivování sekundárních adjektiv se sufixem *-al-* od základů přídavných jmen, zvláště těch, jichž se užívalo ve funkci substantiv, jako *aequal(is)* ← *aequ(um)*, *annual(is)* ← *annu(um)* aj. Tento slovtvorný postup se velice rozšířil v moderních jazycích, zejména v angličtině, kde se *-al* jako kategoriální adjektivní sufix běžně připojuje k základům latinských přídavných jmen na *-eus*, *-ius*, *-uus*, *-rnus*, *-is* a jiná zakončení, srov. *aere-al*, *senatori-al*, *continu-al*, *etern-al*, *magnific-al* aj. Takto byla dotvářena i přejatá řecká adjektiva na *-kos* a *-oides*, která bývala rovněž substantivizována (*music*, *rhomboid*).

V současné angličtině se příponou *-al* tvoří adjektiva také od domácích základů, a to jak substantivních (*tidal*), tak slovesných (*withdrawal*). Adjektiva na *-al* se stala rovněž odvozovacím základem pro další sufixální derivace, např. *central* → *central-ly*, *central-ize*, *central-ization*.

Geneticky příbuzným předešlé příponě (do jisté míry jejím alomorfem) je internacionální sufixální element *-ar*, pocházející z lat. *-ar(is)*. Ve staré francouzštině se realizoval jako *-er*, v nové jako *-aire* (např. *militaire* z lat. *militaris* ← *miles*, *-itis*). V angličtině mívá tato přípona podobu *-ary*, srov. *military*, *exemplary* (z lat. *exemplaris*).

Suffixální element *-oz-* je z lat. *-osus*, které dalo většinou do francouzštiny a angličtiny *-ose*, srov. *grandiose*. — Rovněž komplex *-ez-* pochází z latinského formantu *-osus*, který se však realizoval ve staré francouzštině jako *-os* nebo *-us*, v nové francouzštině *-eux*, fem. *-euse* [öz], ve staré angličtině (prostřed-

⁴ Případně *-ial-*, *-onal-*, *-ual-*,

ničtívím staré francouzštiny) *-ús*, jež se zač. 14. stol. začalo psát *-ous*, srov. pozdlat. *pomposus*, fr. *pompeux*, *-se*, angl. *pompous*.

Mezinárodní segment *-iv-* v příponě *-ivn(yj)* se odvozuje od fr. *-if* (fem. *-ive*), srov. např. ruská přídavná jména *portativnyj*, *fakultativnyj*, která pocházejí z fr. *portatif*, *facultatif*. V latině zněl tento sufix *-ivus* a přidával se jak k slovesným základům minulým (*activus*) a přítomným (*cadivus*), tak k základům jmenným (*tempestivus* ← *tempestas*). Prostřednictvím francouzštiny se tento latinský sufix dostal i do jiných evropských jazyků, tak např. do angličtiny, kde má podobu *-ive*, *-tive* a hlavně *-ative*, v kteréžto formě vytváří často adjektiva již na půdě angličtiny, srov. např. *talkative* (hovorný).

Element *-bel-* v příponě *-(a)beln(yj)* pochází z latinského sufixu *-bilis* tvořícího adjektiva od slovesných základů zakončených na *-a*, *-e*, *-i* nebo *-i* podle jednotlivých konjugací, srov. *penetrabilis* (proniknutelný) od slovesa *penetrare*. Ve francouzštině a v angličtině má tento sufix grafickou podobu *-able*, v němčině *-abel*. I tento derivační morfém je doložen v současné angličtině ve spojení s domácím základem, srov. *readable* (čitelný; vhodný ke čtení).

Zajímavou historii má segment *-on-*, který se jako rozšiřující element adjektivní přípony konstituuje až v ruštině. Od původu je to součást latinského substantivního sufixu (akk. *-ionem*, nom. *-io*), jímž se v latině tvořila některá podstatná jména označující stav nebo děj, a to jak od základů jmenných (*communio*), tak slovesných (*legio*). Ruská adjektiva s příponou *-onn(yj)* jsou synchronně slovotvorně motivována příslušnými substantivy na *-ij(a)* typu *revoljucija*, takže cizí element *-on-* tvoří integrální součást adjektivního sufixu.

Obdobně je tomu s komplexem *-or*, který se jako součást adjektivní přípony rovněž vyděluje až v ruštině. Původně to byl sufix latinských substantiv označujících činitele (*possessor*) nebo neživou substanci, nejčastěji nějaký nástroj. V ruštině se lexikálně přejatá adjektiva na *-ornyj* typu *illjuzornyj* dostávají do slovotvorně motivačního vztahu se substantivy bez segmentu *-or-* (*illjuzija*), takže i tento internacionální element rozšiřuje domácí adjektivní příponu *-n-*.

Sufix *-ičn-* vznikl v ruštině sloučením přejatého sufixálního elementu *-ik* s domácí příponou *-n-* po alternaci *k ~ č*. Cizí sufix *-ik* je od původu řec. *-ik(os)*, což dalo do latiny *-ic(us)* a odtud do francouzštiny *-ique*, do němčiny *-isch*, do angličtiny *-ic*, srov. např. rus. *identičnyj*, fr. *identique*, něm. *identisch*, angl. *identical*) a střlat. *identicus* (od lat. *idem* — totéž).

Sufixální morf *-ičesk-* je v ruštině rovněž hybridním spojením předešlého cizího *-ik*, avšak s jinou porušující příponou, a to *-sk-*, přesněji s jejím alomorfen *-esk-* po alternaci souhlásek *k ~ č*, jak jsme se o tom konečně zmínili již dříve. Srov. např. rus. *ijerarchičeskij*, fr. *hiérarchique*, angl. *hierarchical*) a něm. *hierarchisch*, což vše pochází z řec. *hierarchikos*.

* * *

Závěrem můžeme konstatovat, že internacionální sufixy desubstantivních adjektiv jsou v současné ruštině hybridními útvary vzniklými spojením cizích sufixálních elementů s domácí kategoriální příponou adjektiv *-n*, v jednom případě *-sk-*. K nejběžnějším patří morf *-ačn-*, který se skládá z mezinárodního sufixálního prvku latinského původu *-al-* a z porušující

пřípony *-n-*. Geneticky příbuzným sufixem je přípona *-arn-*, jež je porušitělným internacionálním elementem *-ar*, pocházejícím z lat. *-ar(is)*. Přípona *-ozn-* pochází z latinského *-os(us)*, které se realizovalo ve francouzštině a v angličtině jako *-ose*; téhož latinského původu je i sufix *-ezn-*, jehož cizí element má svou provenienci ve fr. *-euse* [ø:z]. Mezinárodní segment *-iv-* v příponě *-ivn-* se odvozuje od fr. *-ive* (< lat. *-ivus*). Element *-bel-* v příponě *-a()beln-* pochází z latinského sufixu *-bilis* (> fr. a angl. *-able*, něm. *-abel*).

Segmenty *-on-* a *-or-* v ruských sufixech *-onn(yj)* a *-orn(yj)* se na rozdíl od předešlých konstituují jako rozšiřující elementy adjektivních přípon až v ruštině.

Suffix *-ičn-* vznikl sloučením přejatého sufixálního elementu *-ik* (z řec. *-ik-os*) s domácí příponou *-n-* po alternaci *k ~ ě*. Týž cizí prvek *-ik* ve spojení s porušitělným morfem *-esk-* dává po alternaci *k ~ ě* složený hybridní sufix *-ičesk-*.

ЭТИМОЛОГИЯ Н-ОВЫХ ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫХ СУФФИКСОВ ОТСУБСТАНТИВНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Интернациональные суффиксы отсубстантивных прилагательных в современном русском языке являются гибридными комплексами, возникшими путем соединения иностранных суффиксальных элементов с исконным категориальным суффиксом прилагательных *-н-* (в одном случае *-ск-*). К наиболее распространенным относятся морф *-альн-* (*колоссальный*), состоящий из интернационального элемента латинского происхождения *-al-* и из русифицирующего суффикса *-н-*. Генетически родственным является суффикс *-арн-* (*дисциплинарный*), который оказывается обрусевшим интернациональным элементом, восходящим к лат. *-ar(is)*. Суффикс *-овн-* (*венозный*) восходит к латинскому морфу *-os(us)*, реализовавшемуся во французском и английском языках как *-ose*; латинского же происхождения является и суффикс *-езн-* (*помпезный*), иностранный элемент которого восходит к фр. *-euse*. Международный сегмент *-iv-* в суффиксе *-ивн-* (*прогрессивный*) — это по происхождению фр. *-ive* (< лат. *-ivus*). Элемент *-бель-* в суффиксе *-a()бельн-* (*комфортабельный*) восходит к латинскому суффиксу *-bilis*.

Сегменты *-он-* и *-ор-* в русских суффиксах *-онн-* (*революционный*) и *-орн-* (*иллюзорный*) выделяются — в отличие от предыдущих — в качестве расширяющих элементов адъективных суффиксов только в русском языке.

Суффикс *-ичн-* (*символический*) возник путем соединения заимствованного суффиксального элемента *-ик* (из греч. *-ik-os*) с исконным суффиксом *-н-* после чередования *k ~ ě*.